

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ПСИХОЛОГІЗМУ ХІХ СТ.: Й.Ф.ГЕРБАРТ

У статті викладається концепція математизації психології німецького філософа ХІХ ст. Й.Ф.Гербарта, яка відіграла важливу роль у формуванні філософського психологізму.

Ключові слова: психологізм, математизація психології, статика й динаміка духу, поріг свідомості.

Творчість професора Геттінгенського й Кенігсберзького університетів Йоганна Фрідріха Гербарта (1776–1841) є на сьогодні майже білою плямою в історії філософії. Щоправда, йому віддається належне в історії психології та педагогіки (його праці сучасні історики педагогіки називають “першим досвідом наукової побудови педагогічної теорії” [2, с.291], а історики психології – “однією з найпоширеніших і значущих психологічних теорій ХІХ ст., яка відіграла велику роль і в подальшому розвитку психології” [6]), проте філософські засади його психолого-педагогічної концепції, а відповідно й особливості його філософії та її місця в історико-філософському процесі залишаються маловідомими. Між тим, “гербартеріанці” – це не тільки послідовники педагогічних ідей Гербарта, але й потужний напрямок у німецькій філософській психології ХІХ ст. (Дробіш, Лацарус, Штейнталь, Фолькман, Штрюмпель, Наловський), який прагнув реалізувати програму психології як “строкої” – пояснюючої і математизованої – науки. Його система ще на початку ХХ ст. набула статусу історико-філософського штампу (В.Віндельбанд саме Гербартом закінчував свою “Історію Нової філософії”, а Б.Яковенко ставив його в один ряд із Платоном, Спінозою й Гегелем як філософів, що репрезентують чотири типові спроби розв’язати співвідношення між єдиним і множинним [5, с.282]). Проте філософська доля гербартеріанства виявилась менш щасливою, ніж психолого-педагогічна, тому в сучасній історії філософії ця система й ця школа майже забуті.

Російською мовою наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були видані основні педагогічні й психологічні твори Гербарта (відзначимо, що у 2007 році в Росії була перевидана збірка праць Гербарта, 1-е видання якої вийшло в 1895 р.). Проте його праці з метафізики та практичної філософії залишились переважно не перекладеними. Відповідно, у тогочасній літературі переважав аналіз його психолого-педагогічних ідей (В.Жилін, Н.Запольський, С.Любомудров, А.Музиченко, А.Нечаєв, І.Нікольський, Н.Дебольський), хоча маємо й загальні нариси його філософії у “Філософському лексиконі” С.Гогоцького, а також у Я.Колубовського й О.Введенського. У німецькомовній літературі існують серйозні праці, присвячені філософській і психолого-педагогічній спадщині Гербарта: В.Асмус, О.Флюгель, Т.Фритш, М.Хеш та ін. Філософська психологія Гербарта аналізується в працях сучасних російських дослідників В.Васильєва, В.Куренного, М.Ярошевського.

Метою цієї статті є розв’язання питання про місце й роль філософії Гербарта у формуванні філософського психологізму ХІХ століття та, відповідно, історико-філософське значення його програми математизації психології.

Філософські погляди Гербарта формувались під безпосереднім впливом Фіхте, якого він слухав у Йенському університеті в 1794–1797 роках. Але вже на початку своєї академічної кар’єри у своїх габілітаційних працях він рішуче критикує Канта (якого згодом змінив на кафедрі Кенігсберзького університету) і Фіхте, стверджуючи етичну беззмістовність трансцендентально-критичної філософії. За ним закріплюється репу-

тація мислителя, який являє альтернативу спекулятивній філософії Фіхте, Шеллінга, Гегеля.

Система Гербарта дійсно центрована на педагогіці (що визначає переважну увагу до нього саме істориків педагогіки й психології, а не істориків філософії). Відповідно, метафізично-теоретичні конструкції (власне, і психологія) відіграють у нього, як справедливо зазначає В.Куренний, “прагматико-гіпотетичну, інструментальну і допоміжно-евристичну роль відносно практичних (у першу чергу педагогічних) завдань” [4, с.17]. Філософію (або метафізику) він розглядає як “обробку понять, необхідних у будь-якій науці” – не в розумінні вольфгангівської гри в дефініції (видатний німецький просвітник Х.Вольф, до речі, також є об’єктом постійної критики Гербарта), а в розумінні своєрідного шліфування висхідних гіпотез і розв’язання попередніх протиріч.

Саме в цьому контексті розгортається задум “математичної психології”. Гербарт запропонував програму, яка в різних варіантах утворює центральну проблематику філософської психології XIX – початку XX ст., а саме неспекулятивного й недогматичного дослідження свідомості, побудованого на досвіді, яке отримує результати, співмірні за своєю обґрунтованістю й надійністю результатам природознавства. Справжню можливість впровадження математичних розрахунків у дослідженні психіки відкрив закон Г.Т.Фехнера (1860 р.), який дозволив експериментально встановлювати кількісні психофізичні кореляції. Тим самим актуальність конкретних математичних моделей Гербарта була втрачена, але насправді почала реалізовуватись його епістемологічна програма. Її головна особливість полягає в тому, що дослідження свідомості здійснюється в річищі пошуку каузальних відносин в цій царині. Цій моделі протистояла модель дескриптивної психології – романтична психологія К.Г.Крауса, пізніше – Ф.Брентано, В.Дільтей, Е.Гуссерль, яка в останнього перетворюється вже на маніфестацію антипсихологізму.

Задум математизації психології, за власним визнанням Гербарта, виник у нього досить рано, десь у 1799–1800 роках, хоча систематично реалізовувати його філософ почав у 20-х роках XIX ст. У доповіді в Королівському німецькому товаристві з красномовною назвою “Про можливість і необхідність застосовувати у психології математику” (1822) він відкидає критику своїх ідей як таку, що виходить із консерватизму звички – звички, що обмежує царину застосування математики природознавством. Він стверджує, що застосування математики до психології *можливе й необхідне* – власне, не тільки до психології, а й до будь-якої споглядальної науки, адже “інакше взагалі неможливо досягти того, чого, зрештою, шукає будь-яке споглядання, тобто *переконання*” [1, с.52]. Ідеться, перш за все, про точність дослідження, яка ґрунтується на вимірюваності досвіду й можливості перевірки та підтвердження здобутих результатів. Не тільки умовиводи повинні взаємно підтверджуватись, але й результати умовиводів мають бути підтвержені досвідом. Отже, “*будь-яка теорія, яка бажає бути погодженою з досвідом, перш за все має бути продовженою доти, доки не набуде кількісних визначень, які виявляються в досвіді і є його підставами*” [1, с.54].

Гербарт узагалі виходить із того, що філософія все більше опиняється в кризі, причиною якої є ігнорування математичних методів. Інтерес до філософії (інколи філософ розмірковує як викладач філософії, який опікується “популярністю” свого предмета в студентів) втрачається внаслідок “безплідного сперечання партій, які всі однаково неправі” [1, с.52], а зростаюче непогодження думок породжується “невизначеною мовою”, коли одні й ті ж самі слова кожен розуміє по-своєму. Цей непривабливий стан буде тривати доти, доки філософія не опанує міцного математичного підґрунтя. “Математика – пануюча наука нашого часу. <...> Хто не має її за себе, той згодом буде мати її *проти себе*” [1, с.53].

Гербарт висловлює близькі до гілозоїзму, або панпсихізму, ідеї, щоб обґрунтувати первісне значення психології (яка в нього ще не заступає філософію як таку) у системі наук і одночасно її зв'язок із природничими науками. Будь-яка органічна дражливість, стверджує він, указує на внутрішні стани, які приховуються за хімічними й фізичними реакціями, тому “психологія будь-де має випереджати природознавчі науки з огляду на необхідність і бажання дати останнім філософську постановку й форму [1, с.56]. Математизація психології, таким чином, означає загалом перетворення філософії на “строгу науку” (звичайно, не в гуссерлівському змісті, але мета загалом збігається), адже психологія постає в Гербарта першою з трьох частин прикладної метафізики³, а тому “покращення психологічних способів уявлення є головною умовою виправлення помилок у всіх частинах філософії, і, завдяки цьому, у всіх науках, оскільки на них впливає філософія” [1, с.121]. Адже головні психологічні феномени, які виокремлюються Гербартом (“єдиному Я належить багато якостей; у душевному житті спостерігається постійна зміна станів”), прочитуються ним метафізично – як головні загальнометафізичні проблеми: “як узагалі єдиному може відповідати численне? як узагалі дивитись на зміну?” [1, с.70].

У цих метафізичних побудовах Гербарта, а саме в його вченні про множинність реальних простих сутностей (“реалів”), з яких утворюються складні речі, очевидним є вплив монадології Лейбніца. Реали відрізняються самозбереженням, змінюються тільки відносини між ними, і це ззовні здається дійсною зміною самих речей (утім, сутність “реалів” недоступна нашому безпосередньому пізнанню – за критикою кантівського трансценденталізму Гербарт залишається кантіанцем у визнанні “речі самої по собі”). У душі самозбереження спричиняє уявлення, а у всіх інших реальних сутностях – такі внутрішні стани, які мають певну аналогію з нашими уявленнями [див.: 3].

Слід зазначити, що, мовби передбачаючи подальшу критику, Гербарт відхрещується від хибних спроб “надати метафізиці психологічне обґрунтування”. Мається на увазі побудова метафізики на самоспостереженні. Витоки такого підходу Гербарт вбачає в гносеологічному повороті філософії, який започатковують ще софісти та Сократ, тобто в повороті від дослідження природи до дослідження умов і меж нашого пізнання (власне, неявно, а часто і явно об'єктом критики тут стає Кант). Інакше кажучи, йдеться про перенесення уваги з дослідження зовнішнього досвіду на дослідження досвіду внутрішнього, що мало негативні наслідки, оскільки, як стверджує філософ, зовнішні об'єкти є значно більш постійними, ніж ми самі й наші душевні стани, а отже, можуть піддаватись більш точному дослідженню (вимірюванню), що й довів наступний розвиток природничих наук. Гербарт, щоправда, дуже обережно говорить про об'єктивність зовнішнього світу і, відповідно, об'єктивність нашого знання про нього, визнаючи залежність цього знання від суб'єктивного досвіду – відмінність між способами пізнання внутрішнього і зовнішнього досвіду виявляється, зрештою, не принциповою (що дає підстави говорити про можливість математизації психології), але все ж “перше знання (знання про нас самих. – *Авт.*) дуже легко змішується з усілякими фантазіями, від яких значно вільнішим є друге (знання зовнішніх речей. – *Авт.*). Вигадки про самого себе породжують мрійника; знання про те, що відбувається ззовні, може зцілити мрійника” [1, с.71]. Гербарт, таким чином, не

³ У своєму “Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie” (1813) Гербарт визначає філософію взагалі як “обробку понять” (інакше – “філософія повинна прояснити ту темноту буденної свідомості, яка спричиняє заблудження” [1, с. 79]). Виходячи з цього, він визначає першою філософською дисципліною *логіку*, яка має зробити поняття ясними й виразними; потім іде естетика, або здатність судження (схвального або ні); все інше є здобутком “метафізики в широкому розумінні цього слова”. Остання складається з “метафізики у вузькому розумінні”, або “загальної метафізики”, яка розглядає “найбільш загальні поняття буття і бування”, і “прикладної метафізики”, яка складається з філософії природи, психології і філософії релігії [див.: 1, с. 69, прим.].

стільки “психологізує” філософію в прямому сенсі, скільки “онаучнює” психологію і філософію загалом, повертаючи їх до використання природничонаукової методології.

Відповідно, усілякі метафізичні, або “трансцендентні”, як їх називає Герbart, поняття викликають у нього постійний сумнів та недовіру, адже вони “переступають досвід” (або “досвід переступає їх”). Це стосується й ключових понять філософської психології – таких, як “Я” і “душа”, які Герbart намагається всіляко “очистити” від спекулятивних нашарувань, наближуючись подекуди до радикального емпіризму юмівського кшталту, тобто до фактичного заперечення тотожності особистості. Принаймні, у викладанні психології, на його думку, слід намагатись “уникати метафізичного поняття душі (духовної субстанції)” [1, с.123]. Герbart увесь час дійсно намагається уникати метафізичних понять душі й свідомості, перетворюючи їх на сукупність окремих уявлень, ідучи, тим самим, шляхом англійських емпіриків, проте одночасно весь час вимушений так чи інакше визначати, що таке “Я”, “свідомість”, “душа”. Говорячи про його наслідування емпіричної філософії, можна вказати й на відверто номіналістичну позицію: Герbart стверджує, зокрема, що ніхто не схильний до того, щоб уважати вищі поняття реальними, вони є лише допоміжними засобами мислення, які виробляються ним самим для того, щоб краще оглядати вельми різнобарвні тіла природи [1, с.124].

Так, зокрема, свідомість розглядається як “сукупність усього одночасно діючого уявлювання” [1, с.132]. Поняття “Я”, як і поняття трансцендентальної свободи, з яким, до речі, у Гербарта “особливі рахунки”, оскільки воно явно суперечить суто детерміністському підходу до виховної практики, що визначає його психолого-педагогічну концепцію, є, на його думку, суперечливими. Внутрішній досвід при метафізичних припущеннях уявляється зібранням суперечностей. “А саме, душевне життя, як ми спостерігаємо його в собі та в інших, виявляється часовим буванням, постійною зміною, різним змістом різноманітних визначень у єдиному, зрештою – свідомістю Я і не-Я; усе це відноситься до немислимих форм досвіду. Звідси не видалені навіть і труднощі матеріального існування, тому що людський дух ми пізнаємо тільки у зв’язку з тілом, а чи має реальне значення їх розрізнення, цього чистий досвід вирішити не може” [1, с.127].

Категорія “Я” подається таким чином: “Я (Ichheit) спирається на різноманітне об’єктивне підґрунтя, кожна частина якого для нього випадкова <...>. Якщо уявляється кілька об’єктів, то дещо в них відноситься до того, хто уявляє; а саме – їх поєднання в єдиному уявлюванні <...>” [1, с.82]. Уявлення нашого Я має бути не привнесеним ззовні (Герbart критикує метафізичні абстракції Канта й Фіхте з цього приводу), а здобутим із наявних уявлень. Фактично ж воно здобувається із взаємовідношень цих уявлень, тобто наявності між ними взаємозв’язку, який виявляється в можливості витіснення одними уявленнями інших. Отже, «багатоманітні уявлення повинні одне одного знищувати, якщо має бути можливим “Я”» [1, с.83]. Діяльність суб’єкта уявлювання є незмінною, у той час як образ уявлення може слабшати або зовсім зникати (підсвідоме, сон) – це є результатом дії взаємно протилежних уявлень. Отже, суб’єкт не зникає тоді, коли уявлення переходять нижче порогу свідомості – його діяльність продовжується, але вже у формі “прагнення до уявлення” [1, с.86]. Саме інтенсивність цього прагнення, зрештою, є конститууючою силою самосвідомості – отже, “не об’єкти уявлень, а жвавість (Regsamkeit) самого уявлювання в його затримці є тим, на що можна дивитись як на утворююче те, у чому ми пізнаємо самих себе” [1, с.87].

Отже, філософ ставить завдання “надати дослідження про душу, яке б дорівнювало дослідженню про природу, оскільки це останнє всюди передбачає цілком закономірний зв’язок явищ <...>” [1, с.59]. Психологія повинна не тільки зібрати весь матеріал внутрішнього досвіду, але й зробити зрозумілим увесь його зміст – так само,

як зробити те ж саме відносно зовнішнього досвіду є завданням філософії природи. Психологія не повинна перетворюватись на художній опис. “Вона повинна не здивувувати, а пояснювати, не показувати рідкості, але зробити зрозумілою для всіх людину, якою вона є, не підносячи її на небеса й не приковуючи цілком до землі, і не замітати шляхи свого дослідження, але відкривати його” [1, с.128]. Хоча душевні рухи часто виглядають випадковими, “закономірність людського духу цілком дорівнює закономірності зоряного неба” [1, с.134].

Але яким чином можна вимірювати такі різноякісні феномени, як прояви душевного життя людини? На це запитання критиків Герbart відповідає новим виданням відомої концепції первинних і вторинних якостей, яка в його інтерпретації полягає в такому. Природа первинних якостей речей для нас абсолютно прихована (знову кантівська “річ сама по собі”!), а те, що ми сприймаємо нібито як якості речей, насправді має переважно кількісні підстави (приклад – різні тони в музиці). Отже, якісне розрізнення речей є вторинним, суб’єктивним розрізненням, у той час як первинною їх характеристикою є характеристика кількісна. При цьому – і ця позиція стає засадничою метафізичною ідеєю подальших психологічно-педагогічних побудов – те ж саме вірно відносно людської душі, в якій, як у єдиній сутності, “не існує ніякого різноманіття початкових здатностей” [1, с.44]. Відповідно, душевне життя краще можна описати за “законами поштовху і тиску”, ніж пов’язувати з “дивами начебто незрозумілої свободи” [1, с.47].

Герbart критикує філософсько-психологічне вчення про здатності, стверджуючи абсолютну неструктурованість душі як “простої сутності”. Тим самим елімінуються якісні визначення психічного, що створює можливість реалізації задуму “математичної психології”, адже відповідно до зразка математичного природознавства для цього було необхідно зведення якісного розмаїття світу до кількох рамочних параметрів. З цього приводу К.Захс-Гомбах називає його “Ньютоном у психології” [див.: 4, с.28].

Внесення в психологію математичного, тобто наукового, методу означає узагальнення психічних явищ і виведення основних психічних законів. Герbart мовби виправдовується з приводу того, що його наукова психологія не передбачає розкриття індивідуальних таємниць. Ідеться про надто загальні й вельми спрощені типи бажань і головних почуттів, а не про приховані рухи конкретного серця. Більше того, ідеться взагалі не про певні якості психічних явищ, адже вони, власне, не можуть бути матерією математичних операцій, а про їх кількості, величини. Таких основних величин Герbart виокремлює всього дві: “напруженість кожного одиничного уявлення і ступінь затримки між якимись двома уявленнями” [1, с.49]. Відповідно, розглядаються два основні психологічні феномени, які можна підвести під обрахунок цих величин: 1) те, що більшість наших уявлень у кожний даний момент буває прихована; 2) поки фізіологічні причини не породжують стану сну, наші уявлення ніколи не стають прихованими всі одразу. Вторинними, але також важливими величинами стають ступінь зв’язку між уявленнями та кількість зв’язаних уявлень [1, с.50].

Відзначимо, що розрізнення між прихованими й актуальними уявленнями і обґрунтування в цьому зв’язку поняття “поріг свідомості” посідає важливе місце в психології Гербарта. У цьому зв’язку він віддає належне вченню Лейбніца про досвідомі перцепції й одночасно сам випереджає деякі фундаментальні ідеї фрейдівського психоаналізу: “витіснення” уявлень, “поріг свідомості”, “несвідоме” – уся ця динамічна модель психіки, в якій розгортається боротьба уявлень, розроблена Герbartом [4, с.10]. *Поріг свідомості* – та межа, яку переступає уявлення, переходячи від стану повної затримки до певного ступеня уявлювання [1, с.95–96]. Розробляючи статику й динаміку духу, Герbart розрізняє статичний і механічний поріг свідомості – ідеться про взаємний тиск і витіснення уявлень, про їх потенційне існування (прагнення) тощо.

Між іншим, наявність досвідомого, яке з очевидністю передбачається на підставі досвіду, в якому психологія “повинна зустріти і пізнати сліди усього того, що рухається і діє за завісою” [1, с.67], і одночасно не може бути описано тільки на підставі досвіду, тобто самостереження, також підкреслює недостатність цього методу й описативної психології в цілому. Психологія в цьому розумінні має “*переступити досвід*”, тобто знайти додаткові методи (зрозуміло, математичні), які б дозволили узагальнити та впорядкувати внутрішній досвід людини.

Складовими психологічної теорії Гербарта є статика й динаміка (механіка) духу. “Кожен предмет, який привертає увагу духу, *не стоїть*, а *коливається* у свідомості, коливається в постійній небезпеці бути забутим (хоча б на мить) під впливом чогось нового” [1, с.87]. Уявлення розглядаються за аналогією з фізичними силами, а їх взаємодія – за аналогією з рухом. Величини в психології пов’язуються, таким чином, з поняттям *напруженості*, тобто характеристикою взаємної протилежності уявлень, яка визначає величину затемнення, затримки, прагнення й наявного уявлення. Таким чином, усі уявлення переводяться з якісної мови описативної психології на кількісну мову психології математичної, яка вибудовується “подібно до теорії законів руху тіл” [1, с.89]. Гербарт, звичайно, відзначає й розбіжності, які загалом зводяться до непросторового характеру психічних явищ, але ці розбіжності дивним чином також обертаються на певну схожість (напр., сила тяжіння у світі тіл і прагнення уявлень “вверх”, тобто до незатриманого стану, загалом виявляються лише різними векторами руху [1, с. 90]).

Важливе місце в теорії Гербарта посідає психологічна теорія асоціацій – його увагу особливо притягують “*більш або менш довгі ряди уявлень*”. Власне, попередні теорії асоціації ідей (поширені, як відомо, перш за все в англійській емпіричній психології і філософії, починаючи від Д.Юма й Д.Гартлі) він також вважає недосконалими з огляду на відсутність математичного обґрунтування, і “тут математика виявляє безмежне незнання, в якому досі перебуває психологія” [1, с.50].

Таким чином, програма філософського психологізму Гербарта – це, власне, не програма поглинання філософії психологією, не програма відмови від метафізики на користь емпіричної психології (що, утім, проявиться як певний наслідок здійсненої ним переорієнтації вже наприкінці XIX століття), а програма математизації психології як найбільш відсталої на той час філософської науки – своєрідної слабкої ланки, за яку, проте, можна витягти весь ланцюг, тобто поставити всю філософію на науковий ґрунт. Гербарт не оголошує психологію окремою наукою, і тим більше не проголошує “смерті філософії”, хоча по-своєму усвідомлює її стан як кризовий і пропонує свої шляхи подолання цієї кризи. Для нього психологія залишається першою частиною прикладної метафізики і в цьому статусі має відносну самостійність, але одночасно стає багато в чому визначальною відносно характеру інших складових прикладної та загальної метафізики. Отже, головним для самого Гербарта була методологічна реформація психології (її математизація), яка мала слугувати перебудові всієї філософії. Але це потягнуло за собою – можливо, і всупереч його власним намірам – перетворення психології в другій половині XIX століття на окрему емпіричну науку, позбавлену філософського обґрунтування, проте таку, що зазіхає на загальнофілософський статус і зверхньо ставиться до спекулятивного (неемпіричного) філософування; відповідну кризу філософії, дезорієнтованої позитивістськими й антиметафізичними гаслами психологів-емпіриків (власне, не тільки психологів, але й соціологів та природознавців), що спонукали її саму примірятися до прокрустового ложа позитивізму.

1. Гербарт И.Ф. Психология / Предисл. В.Куренного. – М.: Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – 288 с.

2. История педагогики и образования: От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века / Под ред. А.И.Пискунова. – М.: ТЦ Сфера, 2005.
3. Колубовский Я. Герbart // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. – Режим доступа: <http://www.brokgauz.ru/text/027/642.htm>.
4. Куренной В. Философско-педагогическая концепция Гербарта в историческом и проблемном контексте // Герbart И.Ф. Психология. – М.: Изд. дом “Территория будущего”, 2007. – С.9–33.
5. Яковенко Б.В. Сущность плюрализма // Яковенко Б.В. Мощь философии. – С.-Пб.: Наука, 2000. – С.282–292.
6. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX в. – М., 1996.

In clause the concept of a mathematical substantiation of psychology of the German philosopher of XIX century J.F.Herbart, played the important role in formation of philosophical psychologism is stated.

Key words: psychologism, a mathematical substantiation of psychology, statics and dynamics of spirit, threshold of consciousness.

УДК 159.954
ББК 88.45

Лариса Міщиха

ТВОРЧИСТЬ ЯК ОСНОВА БУТТЯ ЛЮДИНИ

У статті розкриваються психологічні закономірності творчої взаємодії людини зі світом. Наголошується, що в основі життєдіяльності особистості лежить її здатність бути творцем власного життя.

Ключові слова: творчість, психологія творчості, самореалізація, розвиток особистості, творча особистість, творчий процес.

Історична ситуація, що склалася на сьогоднішній день, така, що ріст інтересу до проблеми креативності неминучий як у колі наукової інтелігенції, так і в найбільш широкого кола громадськості. Наш час найбільш мінливий, більш стрімкий, ніж будь-яка епоха протягом усієї історії людства. Прискорилося усе – темп збору наукових даних, винахідницька активність, швидкість вироблення нових технологічних рішень, процеси трансформації психологічної реальності, ріст благоустрою; усе щоденно складається в нову, перш за все невідому комбінацію, і ставить людину перед необхідністю відповідати їй. Дана нестабільність не дозволяє людині скористатися старим досвідом. Так, за останні десятиліття зазнав кардинальних змін увесь процес навчання і, зокрема, у галузі навчання професійним навичкам. Неможливо навчати своїх студентів тим навичкам і технічним рішенням, які у свій час викладали сьогоднішньому викладачу. Іде процес не тільки народження ідей, але й процес старіння і “забуття” тих фактів та методів, які були актуальні на своїх початках.

Проте, крім наукового інтересу, креативність видається вченим ще важливим фактором гуманістичного розвитку людства в цілому і, навіть, його тотального виживання [1].

Постановка питання про психологію творчості зумовлена низкою причин.

По-перше, в освоєнні людиною світу неминуче зіткнення з новим, що потребує виявлення, пізнання, оцінки. Зміни лежать в основі розвитку і є його необхідною умовою.

По-друге, сучасні соціальні процеси протікають надто швидко, торкаються глибинних інтересів кожного й вимагають постійного зростання особистісної й соціальної компетентності.

По-третє, ефективна творча активність людини є важливим чинником, що ініціює динаміку культури, є гарантом успішної соціальної адаптації особистості в сучасному світі, індикатором стабільності суспільних інститутів.